

О. Є. Гомотюк

(м. Тернопіль)

До питання про властивість документу або про об'єктивно-суб'єктивне в документознавстві

Автор аналізує суб'єктивне у об'єктивному розвитку документознавчої науки, що залежить від умов та потреб створення документу, характеру інформації, можливих фальсифікацій тощо. Така ситуація впливає на маніпуляції із соціальною пам'яттю, що утруднює реалізацію відповідної функції документу. У цьому контексті звернено увагу на те, що між процесом створення і пізнання властивостей та функцій документу не варто допускати розриву, оскільки діалектика пізнання полягає в тому, що дослідження ланки, аспекту, якості тощо є лише кроком на шляху пізнання цілості.

Ключові слова: документознавство, об'єктивне, суб'єктивне, соціальна пам'ять, історична пам'ять, документ.

Позиціонування документознавства як науки, навчальної дисципліни, наукової спеціальності, налагоджена система підготовки кадрів актуалізує звертання до теоретичних завдань, зокрема впорядкування системи понять і термінів. У цьому ключі відбувається перегляд існуючих понять, вилучення застарілих, впровадження нових, що презентують новітні підходи і тенденції. Упорядкування понятійно-термінологічного апарату є однією із прикмет динамічного розвитку науки, що вкотре засвідчує активізація наукової спільноти навколо щорічного Міжнародного науково-термінологічного семінару із документознавства.

Спробуємо спроектувати своє бачення щодо окремих властивостей та функцій документа, можливо не так із точки зору інформаційного підходу, а з точки зору створення документу людиною та її впливу на цей процес. Окрім того, у 1970-х рр. російські науковці В.Г.Афанасьєв, А. Д.Урсул підкреслювали, що концепцію про інформацію не можна зводити лише до

одних ідей і формалізмів теорії інформації та кібернетики [1]. Кібернетика, вочевидь, розкриваючи загальні закономірності процесів інформаційного зв'язку та управління, не в змозі розкрити специфіку соціальної інформації. Квінтесенцією цієї концепції складає вивчення різноманітних об'єктів як інформаційних феноменів, як різноманітностей і конкретних проявів єдиної та загальної сутності інформації. На наш погляд, дещо недослідженими залишаються питання властивостей документів як акумуляторів історичної/соціальної пам'яті, соціальної значимості документів, їх ролі у збереженні духовних цінностей спільноти, об'єктивно-суб'єктивних характеристик документа.

Безперечно, базовим у документознавстві є поняття «документ», найбільш універсальним визначенням якого є – запис інформації на матеріальні носії, основна функція котрого – збереження та передача інформації у просторі та часі[2,217]. Солідаризуємося із дослідниками, які підкреслюють в унісон з Полем Отле про властивість документа виконувати меморіальну функцію, бути матеріалізованою пам'яттю людства[3, 93]. Документ є продуктом діяльності людини, слугує для реалізації її потреб, є носієм соціальної пам'яті. Російський дослідник А.Соколов підкреслює, що кожен документ презентує собою елемент матеріалізованої соціальної пам'яті, а фонди документів (бібліотеки, архіви, музеї тощо) розглядаються як основний довгостроковий арсенал соціальної пам'яті[4]. Недаремно ж спеціальність «документознавство та інформаційну діяльність» віднесено до галузі знань «культура», що накладає особливу місію за дослідженнями у цій сфері, у тому числі визначення умов зберігання документів, термінів зберігання, встановлення експертної цінності, способів доступу до інформації та ін. Цікаво, що у 2000 р. у Москві Центром по безпеці культурних цінностей при Міністерстві культури Росії, оприлюднено термінологічний словник-довідник по безпеці культурних цінностей. Вочевидь Росія вирішує проблеми збереження культурних цінностей для майбутніх поколінь, як і Україна, а можливо динамічніше.

Підкреслимо, що кризова ситуація із позиціонуванням у суспільствах духовних цінностей[5], спричинила активізацію досліджень у галузі вивчення історичної, соціальної, культурної пам'яті. Так, Поль Коннертон – соціолог, нині професор кафедри соціальної антропології Кембриджського університету, книгою «Як суспільства Пам'ятають» (How Societies Remember) (1989) відновив обговорення феномену колективної пам'яті (розпочаті М. Хальбваксом та ін.) [6]. П. Коннертон концентрує увагу саме на пам'яті, спільній пам'яті про минуле та своєрідній «механіці» передачі, бо пам'ять — колективна пам'ять, соціальна пам'ять чи пам'ять індивідуальна — робить нас тим, чим ми є, вибудовуючи нашу ідентичність і визначаючи нашу приналежність до певної спільноти. Сучасна дослідниця Л. Репіна, яка очолює Центр інтелектуальної історії, є заступником директора всесвітньої історії РАН у Москві, наголошує на активізації досліджень щодо співвідношення індивідуальної та колективної пам'яті у російській інтелектуальній думці. Авторка у цьому контексті апелює до засновників ідеї про роль комунікації у спільноті, наголошуючи, що минуле конструюється в комунікації [7, 119]. А. Соколов визначає зміст соціальної пам'яті у формі 1) соціально несвідомого, генетично успадкованого; 2) культурної спадщини, що включає предмети духовності (мова, звичаї, традиції, акумульовані і успадковані від попередніх поколінь знання і звички) та матеріалізовані об'єкти у пам'ятках, артефактах, документах і освоєній природі [4, 118].

Чимало публікацій у контексті визначення змісту, ролі, специфіки соціальної пам'яті характеризують обличчя сучасної української гуманітаристики. Для української науки проблема історичної пам'яті стала особливо актуальною після здобуття Україною незалежності виникнення потреби осмислення історичної (і суспільної загалом) свідомості у процесі формування національної ідентичності. Сучасний дослідник Л. Зашкільняк підкреслює, що під історичною пам'яттю розуміємо здатність людського розуму зберігати індивідуальний і колективний досвід міжлюдських взаємин і формувати на його підставі уявлення про історію як таку та своє місце в

ній[8,860]. Фактично, – це наявна інформація для соціальної ідентифікації особистості і спільноти. Зрозуміло, що історична пам'ять – індивідуальна і колективна – є результатом взаємодії особистості і соціального середовища. На погляд В. Масненка, історична пам'ять залишає з історичного розвитку подій, фактів, явищ те, що викликало найбільше збурення суспільних пристрастей, те, що пов'язане з найбільшим емоційним напруженням – здобутки, перемоги і втрати, докорінні зміни[9,50]. Якщо історична пам'ять фіксує епохальні події, то безперечно в цьому процесі приймає участь і документ, виступаючи носієм соціальної/історичної пам'яті. Власне, у контексті соціальної пам'яті варто розібратися щодо об'єктивно-суб'єктивного в документознавстві, бо саме у цьому векторі породжується чимало маніпулятивних дій, що утруднює виконання документом меморіальної функції.

Насамперед, зазначимо, що серед властивостей документа є відображення об'єктивної реальності [3, 99]. Безперечно, об'єктивність є позитивною рисою будь-якого дослідження, відповідно і документу, що є відображенням цієї реальності. Будучи носієм соціальної пам'яті, документ не завжди може слугувати достовірним джерелом інформації, оскільки є продуктом діяльності людини і презентує її світогляд, інтерпретацію реальних подій, підтверджує її належність до певної групи, соціальної верстви тощо. Водночас завданням науки є максимально наблизитись до умов побутування, суспільно-політичної ситуації, уподобань автора документу. Така ситуація позиціонує документ у форматі об'єктивно-суб'єктивного. Проблема відповідності факту життя і факту науки далеко не вирішена, оскільки це є складним як за змістом, так за формою процесом, який характеризується різними, дещо протилежними підходами до вивчення історичного процесу, розбіжності між якими зумовлені відмінностями у світогляді дослідників і осягненні та розумінні ними історичного світу, умовами їхнього соціального та індивідуального буття, змінами соціально-політичної, культурологічної ситуації загалом. І. Франко зазначав, що

суб'єктивний чинник відіграватиме і відіграє регуляторну функцію в науці. Процес не буде завершеним без етапу інтерпретації фактів з ілюстрацією позиції автора – представника певних суспільних прошарків [10, арк. 1–2]. «Залежно від того, які розв'язки обираються для відповіді на питання про суб'єктивне в об'єктивному розвитку науки і навпаки, вибудовуються логічні конструкції (або їх системи), що мають дати шукану категорію – історичну правду. Об'єктивно викласти історичну правду про суб'єктивне – справа не з легких, оскільки завжди є ризик привнесення власного життєвого досвіду, посилення на інтуїтивні, крім документальних, висновки щодо фактів побутування життя, мотивів повсякденної поведінки», – підкреслює відома дослідниця В.Бездрабко[11, 4].

У цьому контексті важливим є визначення суспільної потреби створення документу. На думку російського дослідника Б.Ілізарова[12] функцію документування як засобу комунікації не можна звести лише до фіксації соціальних відносин. Будь-який документ є виразником певної регуляторної функції. У такий спосіб комунікативна функція документу сприяє встановленню контакту, а регулятивна переводить цей контакт у соціальні відносини. У той же час документ створено представником певної соціальної групи з метою регулювання відносин між соціальними групами, що форматує не завжди сприятливі умови для побутування цих груп, а інколи причиною створення документу є потреба внести корективи у соціальну пам'ять спільноти. До прикладу, регуляторну функцію виконували у середньовічному суспільстві систематизована збірка законів «Руська Правда», чітко встановлюючи соціальну ієрархію суспільства, захищаючи інтереси заможніших верств населення шляхом визначення ціни людського життя, зафіксованої документально. На думку Б. Ілізарова, оскільки адресант інформації і адресат є членами суспільства, виконуючи при цьому різні ролі, будь-який документ є регулятором цих відносин і відповідно за кожним документом стоїть вольова функція: управління; домовленості (міжнародних договорів, актів і т.п.); звітна і т.д. Г.Швецова-Водка види регуляторної

функції зводять до управлінської[3, 95] С.Каштанов до вольових функцій документів додає емоційно-вольові, що передбачають художнє бачення, тобто пояснення навколишнього світу людиною «зсередини» та наукове бачення або аналіз світу «зовні»[13, 99]. У будь-якому випадку – регуляторна/управлінська функція документа передбачає закріплення інтересів різних соціальних груп і за своєю природою є об'єктивно-суб'єктивна.

Важливим аспектом вивчення специфіки документу є розуміння того, що в процесі створення, існування документи можуть зазнавати різноманітних впливів, змін, втручань об'єктивного і суб'єктивного характеру. Нерідко документи зазнавали ушкоджень в силу руйнівних дій історичного минулого, недбалого ставлення, неосвіченості. Історія України знає чимало прикладів руйнації документів, пов'язані із політичним замовленням, потребою приховувати факти або їх можливу інтерпретацію в іншому напрямку, у такий спосіб здійснюється управління соціальною пам'яттю. Для документознавства важливим є вивчення всіх обставин створення документа на етапах його існування, встановлення усіх факторів впливу з метою максимального вивчення умов фіксування інформації. О. Лойко, Н. Вакуріна привертають увагу до вагомих фактів, що впливають на корегування історичної пам'яті[14, 4]. Так, в есе «Шапка Климентіса» приводиться факт замовчування однієї історичної події. У 1948 р. лідер чехословацьких комуністів виголошує промову. Сніг, що падає на голову К. Готвальда спонукає Климентіса, його товариша, віддати шапку. Цей факт став хрестоматійним для чехословацької спільноти. Згодом Климентіса звинувачено у зраді, а відділ пропаганди ліквідував його постать на фотографії, залишилася лише шапка. Погоджуємося з думкою Я. Калакури, що нині частина дослідників використовує історичні джерела як колодязь, з якого механічно можна черпати факти, ігноруючи комунікативний процес взаємозв'язку сучасника з минулим у ході їхнього вивчення, заперечуючи таким чином своєрідний діалог поколінь. Дослідник має спрямовувати

«...промені світла на затемнені, замовчувані або й просто невідомі події, явища, процеси, закодовані в джерелах...» [15, 55].

Досить часто державне замовлення впливає на траєкторію історичного дискурсу, проціджуючи документальну інформацію про історичні події, заповнюючи лакуни «необхідним» матеріалом. Науковець не лише по-своєму інтерпретує факти, будучи прихильником певної політичної орієнтації, володіючи певною методологією, але й питання може лежати у площині наявності достовірних даних, об'єктивності інформації, що несе документ.

Завдяки належній підготовці архівістів, документознавців можна говорити про вдосконалення методів обліку й описування документів, встановлення їх цінності, належного форматування списку комплектування. «За сучасних технологій реставрації і відновлення документів вже є можливість відчитування інформації під ультрафіолетовим світлом», - коментує ситуацію Р. Забілий, директор Національного музею-меморіалу жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького» [16]. Так, наприклад, Німеччина 20 років зберігала порізані паперорізними машинами документи «Штазі» (державне відомство держбезпеки та каральний орган у Німецькій Демократичній Республіці 1950-1989 рр.). Вклавши гроші в розробку програмного забезпечення, в кінці 2011 року їх почали відновлювати. Тому й у міжнародному законодавстві відсутні норми про вилучення документів через надмірну пошкодженість.

Від професіоналізму, принциповості співробітників архівів, документознавців установ залежить повнота та об'єктивність документальної презентації функціонування у просторі та часі спільноти як живої системи. Думається, що не лише управлінські документи повинні бути в полі зору для довготривалого зберігання, але й матеріали неофіційної сторони життя суспільства через комплектування фондами особового походження, матеріалами усної історії, що набуває сьогодні особливої популярності, створення колекцій документів з історії краю, документування

сучасних історичних подій. Такий документальний матеріал ускладнюватиме процеси управління соціальної пам'яттю.

Об'єктивно-суб'єктивне у документознавстві пов'язане із регламентацією умов доступу до інформації, яке повинно здійснюватися на підставі демократичних принципів. Доступ до інформації – це також один з механізмів конструювання соціальної пам'яті, адже зовсім недавно відійшли у минуле ті часи, коли значна частина документальної спадщини зберігалася із грифом «таємно» й була недосяжною для більшості дослідників, що відбивалося на образах минулого, спотворювало його, й відповідно деформувалося історична свідомість.

У сучасному суспільстві документи створюються на різноманітних носіях і продовжують впливати на формування суспільних запитів, вносити корективи у соціальну пам'ять. Не будемо оригінальними, коли констатуватимемо «карнавальний» характер телепростору. Крайній егоцентризм стає вирішальним фактором у визначенні спрямованості мультимедійної культури, яка виконує функцію задоволення найпростіших потреб людини, а точніше інстинктів, бажань. Аналіз сучасної ситуації свідчить про популяризацію далеко не духовних цінностей: влада грошей (лише нещодавно прийнято заборону ігор на гроші в ефірі); поширення книг на тематику «як швидко розбагатіти»; перенасичення насильницькою літературою та антипатріотичність кінофотодокументів, перетворення медіакультури у шоу-культуру, формування негативного образу заможної людини тощо. Сучасний стрімкий розвиток засобів масової комунікації визначається головним чином новинками у сфері застосування нових мультимедійних засобів і технологій, тобто формою, а не системним зв'язком та гармонією у структурі, функціональній, змістовій організації мультимедійної культури.

Таким чином, між процесом створення і пізнання властивостей документу, визначення його функцій, не можна допускати розриву, оскільки діалектика пізнання полягає в тому, що дослідження ланки,

аспекту, якості тощо є лише кроком на шляху пізнання цілісності. Природну суть цілого можна зрозуміти лише в усій повноті її складників. Таким має бути підхід щодо вивчення документів, бо тільки синтез властивостей, рис тощо розкриває їхню суть. Процес пізнання має бути диференційованим, але й неодмінно узагальнюючим, оскільки принципи диференціації й інтеграції закладені, з одного боку, в суб'єктивних особливостях сприйняття людини, її потреб на кожному етапі суспільного розвитку, який визначає характер і глибину пізнання; з іншого – в об'єктивній природі відображення документом реальності як складової єдиного й системного світу, що взаємодіє всіма своїми частинами (підсистемами) в процесі розвитку. Сучасне документознавство ще має поле для досліджень у контексті чіткості визначення безпеки культурних цінностей, встановлення умов, за яких документи вважаються пошкодженими, правил доступу до інформації, об'єктивної оцінки змісту інформаційної складової документу, вдосконалення методів обліку й описування документів, експертизи цінності оригінальності, визначення умов фальсифікацій джерела. Оптимальне забезпечення технології документування інформації дозволить реально виконувати функції, закріплені за документом, позитивно впливати на формування історичної пам'яті спільноти, зменшуючи співвідношення об'єктивно-суб'єктивного на користь історичної правди. У той же час, це накладає особливу відповідальність на підготовку фахівців-документознавців, що задіяні до усіх етапів створення документальної інформації і відіграють ключову роль у збереженні документальної пам'яті спільноти.

Список використаних джерел

1. Афанасьев В., Урсул А. Социальная информация / В. Афанасьев, А. Урсул // Вопросы философии. – 1974. – №10. – С. 61-74.

2. Документознавство (С.Кулешов) //Довідник з історії України (А-Я): Посібн. для серед. загальноосв.навч.закл./ За заг. ред. І.Підкови; Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К.:Генеза, 202. – 1136 с.
3. Швецова-Водка Г.Н. Общаятеория документа и книги: учеб. пособие / Г.Н.Швецова-Водка. – М.:Рыбари; К.: Знання, 2009. – 487 с.
4. Соколов А. Общаятеориясоциальнойкоммуникации: учеб. пособие/ А. Соколов. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2002. – С. 118-119.
5. Сорокин П. Социальная и культурнаядинамика/ П.Сорокин. –СПб., 2000. – С. 722-724.
6. Коннертон П. Як суспільства Пам'ятають. – К., 2004. – 184 с.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// litopys.org.ua /connert/ conn.htm](http://litopys.org.ua/connert/conn.htm) ;Хальббакс М. Социальные рамки памяти. – М.: Нов. изд-во, 2007. – 346 с.
7. Репина Л. Феномен памяти в современномгуманитарномзнании / Л. Репина//Ученые записки Казанскогоуниверситета. Гуманитарные науки. –2011. – Т. 155.– К.3. – С. 191-201.
8. ЗашкільнякЛ. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії /Зашкільняк Л. //Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. –2006-2007. – № 15. – С.855-862.
9. Масненко В.Історична пам'ять як основа формування національної свідомості / В.Масненко// Український історичний журнал. – 2002.– №5. – С. 49-62.
10. Ф. І. Багалій Дмитро Іванович. – Спр. 8520. І. Франко. В справі нарису історії українсько-руської літератури. З приводу рецензії в газеті «Рада». Лист І. Франка до редактора газети «Рада» зі Львова до Києва. 13. 07. 1910. – 2 арк.

- 11.Бездрабко В. Історіографічні ескізи з документознавства, або Персональний текст про персональні тексти: (монографія) /В.Бездрабко. – К.: Четверта хвиля, 2009. – 208 с.
- 12.Илизаров Б. Актуальные проблемы советского архивоведения / Б.Илизаров. – М., 1984. – С. 47-56.
- 13.Див. Алексеева Е. Документ в системе социальных коммуникаций / Е.Алексеева // Вестник Санкт-Петербургского государственного университета культуры и искусств. – 2011. – №2. – С. 91-100.
- 14.Лойко О., Вакурина Н. /Социальная память в контексте историзма / О.Лойко, Н. Вакурина // Вестник Томского государственного университета. Серия История. – 2011. – №1(13). – С. 157-162.
- 15.Калакура Я. Історичний антропологізм як методологічний принцип українознавства // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства МОН України. – К.: Рада, 2006. – Т. XIII. – С. 52–55.
- 16.Чулівська І. Відкриті радянські архіви? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua>

О.Номотук
(Тернопіль)

The subjective in objective development of science dokumentoznavstvo or document's function

The author analyzes the subjective in objective development of science dokumentoznavstvo that depends on the conditions and needs of creating documents, the character of information, possible classifications etc. This situation affects the manipulation of social aided that makes it difficult to implement the appropriate functions. In this context, drawn attention to the fact that the process of creation and knowledge of the properties and functions of the documents could not

be allowed to break, because the dialectic cognition lies in the fact that there search level, aspect, quality, etc. Is only a step on the path of cognition of integrity.

О.Е.Гомотюк

(г.Тернополь)

К вопросу о свойстве документа, или о субъективном в объективном развитии документоведения

Автор анализирует субъективное в объективном развитии документоведения, что зависит от условий и потребностей создания документа, характера информации, возможных фальсификаций и т. д. Эта ситуации проявляется на манипуляции с социальной памятью, что затрудняет выполнение соответствующих функций документа. В этой связи следует обратить внимание на тот факт, что процесс создания и познания и документа неразрывен, ибо диалектика познания заключается в том, что исследование части является шагом на пути познания целостности.